

lâk edildiği bildirilmekle beraber bu taşların ve onları atan kuşların özellikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Klasik tefsirlerde olay bütün unsurlarıyla bir mûcize olarak değerlendirilir. Bazı müfessirlerin İkrime'ye attettikleri bir rivayette taşın vurduğu yerden çiçek çıktığı belirtilir (İbn Hişâm, I, 54; Taberî, XXX, 298-299, 303). Yine aynı kaynaklar, "Arap topraklarında çiçek ve kızamık hastalıkları ilk defa o yıl görüldü" şeklinde bir rivayet kaydeder. Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Cevâd Ali gibi bazı çağdaş âlimler bu rivayetlere dayanarak olayı bir bulasıcı hastalık salgını şeklinde yorumlamaya çalışmışlardır. Abduh'a göre kuşlardan maksat muhtemelen sinek, sivrisinek gibi mikrop taşıyıcı canlılar, atıkları taşlardan maksat da ayaklarına takılan mikroplu kurumuş çamurlardır; böylece Ebrehe'nin askerleri çiçek salgınına mâruz kaldıkları için bedenleri delik deşik olmuştur (*Tefstru cüz'î 'Amme*, s. 157-158). Ancak dönemin güçlü felsefî akımlarından pozitivizmin etkisi altında ortaya konulduğu anlaşılan bu yoruma çağdaş müfessirlerin çoğu katılmadığı gibi ona karşı ciddi tenkitlerde de bulunmuşlardır (meselâ bk. El-malılı, VIII, 6123-6144; Seyyid Kutub, VI, 3976-3979).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî — M. Ali en-Neccâr), Beyrut 1980, III, 291-292; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 43-62; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 296-304; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXXII, 96-102; Kurtubî, *el-Câmi'*, XX, 187-200; Muhammed Abduh, *Tefstru cüz'î 'Amme*, Kahire 1904, s. 157-158; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 6097-6146; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, III, 507-521; Ferîd Vecdî, *DM*, I, 33-34; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Kahire 1405/1985, VI, 3976-3979; Muhammed Hamîdullah, *Le Saint Coran*, Paris 1989, s. 601; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1991, XI, 95-100.

MUSTAFA ÇAĞRICI

FİL VAK'ASI

**Kâbe'yi yıkmak amacıyla
Mekke üzerine yürüyen
Habeş ordusunun
Allah tarafından gönderilen
kuşlar vasıtasıyla imha edilmesi olayı.**

Bu olay hakkında nâzil olan Kur'an-ı Kerim'in 105. sûresinde ordu mensuplarından "ashâbü'l-fil" şeklinde bahsedilmesi askerin önünde bir fil bulunduğunu göstermekte ve bundan dolayı söz konusu sûreye "Fîl sûresi" adının veril-

mesi gibi olaya da "Fil Vak'ası" denilmektedir. Kaynaklarda bu olayın sebepleri, tarihi ve sonucu hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. 537 yılında idareyi ele geçiren ve mutaassıp bir Hristiyan olan Habeş Krallığı'nın müstakil Yemen valisi Ebrehe el-Eşrem Hristiyanlığı yaymak için bölgede yoğun çalışmalara başladı. Araplar'ın Kâbe'yi ziyaret için Mekke'ye gittiklerini görünce bu binanın hangi malzemenen yapıldığını ve örtüsünü sordu; taştan olduğunu ve örtüsünün farklı yerlerden geldiğini öğrendince de, "Mesih'e yemin ederim ki ondan daha hayırlısını yaptıracağım" diyerek (İbn Sa'd, I, 90) San'a'da, İslâm kaynaklarında **Kulleys / Kalis** şeklinde geçen (Grekçe **ekklessia**, Türkçe'de **kilise**) büyük bir katedral inşa ettirdi ve tezyinatı için Bizans'tan mermer ve mozaik ustaları getirtti. Şarkiyatçı Rudolf Strothmann, şehrin ortasında yer alan ve halk arasında "Küçük Kâbe" adıyla anılan çifte minareli San'a Ulucamii'nin bu katedralin camiye çevrilmiş şekli olduğunu düşünmektedir (İA, X, 179). Bizans imparatoru ustaları yollarken dinî hayatı düzene sokması amacıyla İskenderiye'deki İtalyan asıllı papaz Gregentius'u da göndermiş ve Ebrehe bu papazın hazırladığı yirmi üç maddeden oluşan bir kanunu yürürlüğe koymuştur (Hamîdullah, I, 287).

İnşaatin tamamlanmasından sonra Ebrehe çeşitli bölgelere propagandacılar göndererek mâbedi ziyaret etmeleri için halkı San'a'ya çağırdı. Fakat bu kilisenin, Hz. İbrâhim'den beri kutsal saydıkları Kâbe'nin yerine geçirilmek istenmesini hazmedemeyen Kinâne kabilesine mensup bir Arap San'a'ya giderek kiliseye pisledi. Bu saygısızlığa öfkelenen Ebrehe de bütün Kinânîler'in gelip kilişeyi tavaf etmelerini istedi; ancak onlar isteğini reddettikleri gibi gönderdiği elçiyi de öldürdüler. Bunun üzerine Ebrehe, Hristiyanlığın yayılmasına Kâbe'nin engel teşkil ettiği sonucuna vararak onu yıkmaya karar verip içinde Mahmûd adlı filin de bulunduğu büyük bir ordu ile Mekke üzerine yürüdü. Mukâtil b. Süleyman'dan gelen bir başka rivayette onun Kâbe'yi yıkmak üzere harekete geçmesine sebep olarak, Kureysli bazı gençlerin sıcak bir gecede yaktıkları ateşin rüzgârın etkisiyle kilisenin yanmasına yol açması olayı gösterilir (İbn Kesîr, XV, 8659). Diğer bir rivayette ise Ebrehe bu sefere, Hristiyanlığı yaymak şartıyla taç giydirip Mudar'a emir tayin ettiği Mu-

ammed b. Huzâi'nin Kinâne kabilesince öldürülmesini bahane etmiştir (Taberî, *Târîh*, I, 935). Aslında Bâbülmendep'e hâkim olup Hindistan deniz ticaretini ele geçirdikten sonra iktisadî hedeflerini genişletmek üzere gözünü kuzeye çeviren Ebrehe, Mekke'yi zaptederek Araplar'ın gittikçe gelişen ticarî faaliyetlerine son vermek, böylece San'a'yı Arabistan'ın dinî, ticarî ve siyasî merkezi haline getirmek istiyordu. Bu arada kuzey-güney bağlantısını kesen Mekke'yi saf dışı bırakmak suretiyle Suriye'ye uzanması ve Sâsânîler'le savaşıyan Bizans'a yardım etmesi de mümkün olacaktı (Cevâd Ali, III, 517-519).

Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya kararına karşı çıkan Yemen eşrafından Zûnefer onunla savaştıysa da yenilerek esir düştü. Yoluna devam eden Ebrehe Has'am kabilesini de yenerek reisleri Nûfeyl b. Habîb el-Has'amî'yi esir aldı. Tâif'e geldiğinde şehir halkı adına konuşan Mes'ûd b. Muatteb'in, Lât Mâbedi'ne dokunulmamasına karşılık itaatlerini arzedecekleri ve kendisine hedefi olan Kâbe'yi gösterecek bir kılavuz verecekleri yolundaki teklifini kabul etti. Ancak Mekke yakınındaki Mugammes'te konakladığı sırada verdikleri Ebû Rigâl adlı kılavuz öldü (Araplar onun buradaki mezarını taşlamayı âdet edinmişlerdir). Ebrehe, Habeşî Esved b. Maksûd'u bir müfreze ile gönderip Mekke çevresinde otlayan develeri ordugâha getirtti. Bunlar arasında Hz. Peygamber'in dedesi Abdûlmuttalib'in de 200 deveşi vardı (İbn Hişâm, I, 48). Ebrehe, daha sonra Hunâta el-Himyeri'yi Kureys'in reisi Abdûlmuttalib'e yollayarak onlarla savaşmaya gelmediğini ve yalnızca Kâbe'yi yıkmak istediğini, eğer engel olmaya kalkışmazlarsa kendilerine dokunmayacağını bildirdi. Abdûlmuttalib ise ordugâha gelip sadece develerini istedi. Onun Kâbe'nin yıkılmaması için ricada bulunmak yerine yalnız develerini istemesini garipseyen Ebrehe'ye, kendisinin develerin sahibi olduğunu ve Kâbe'yi merak etmediğini, çünkü onu da kendi sahibinin koruyacağını söylemekle yetinen ve develerini alarak Mekke'ye dönen Abdûlmuttalib, Kâbe'ye gidip beytini koruması için Allah'a dua ettikten sonra halka şehrin dışına çıkmalarını, dağlara ve vadilere çekilmelerini emretti. Ertesi gün Ebrehe ordusuna hücum emri verdi. Fakat kaynaklara göre, askerin önünde bulunan fil Mekke'ye doğru hareket ettirilmek istendiğinde yerinden kımıldatılamadı-

ğı gibi askerler de üzerlerine taşlaşmış çamur yağdıran ebâbîl kuşları tarafından kurt yemiş yaprağa çevrildiler (bk. FİL SÜRESİ). Böylece planları boşa çıkan ve ordusu perişan olan Ebrehe kendisi gibi kurtulabilen askerleriyle birlikte Yemen'e dönmek zorunda kaldı; kısa bir süre sonra da öldü.

Fil Vak'ası'nın vuku bulduğu zamana dair kaynaklarda verilen bilgilerde büyük farklılıklar vardır. 547, 552 veya 563 yılları yanında Hz. Peygamber'in bu olaydan sonra gelen on üç ile kırk yıl arasındaki bir tarihte doğduğu rivayetleri de bulunmaktadır. Yaygın olan inanış Hz. Peygamber'in doğumundan elli, elli beş gün veya üç ay önce, muharrem ayının çıkmasına on üç gün kala bir pazar günü vuku bulduğudur ki bu tarih Araplar'da nesî** geleneğini göz önüne alanlara göre 569, diğerlerine göre ise 570 veya 571 yılıdır.

Kaynakların çoğunun orduda Mahmûd adlı bir tek filin bulunduğunu kaydetmesine karşılık (meselâ bk. İbn Sa'd, I, 91; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 303) bazı rivayetlerde sekiz, on iki, on üç, hatta 1000 kadar filden bahsedilmektedir (İbn Sa'd, I, 92; Kurtubî, XX, 193; Cevâd Ali, III, 507). Mahmûd adının Arapça kaynaklara, nesli tükenmiş büyük tarih öncesi fillerine verilen "mamut" (mammouth) adından bozularak girmiş olabileceği ileri sürülmektedir (Hamîdullah, I, 289-290). Hz. Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün, "Allah fili Mekke'ye girmekten alıkoydu ve yalnız resulü ile müminleri oraya hâkim kıldı" buyurmuş, Hudeybiye'de devesi Kusvâ çökünce bazı sahâbîlerin, "Kusvâ çöktü" demeleri üzerine de, "Kusvâ çökmedi, onu fili tutan tuttu" demiştir (İbn Kesîr, XV, 8665).

Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde, kuşların attığı bu taşlardan zıfar boncuğu gibi kırmızı çizgili olan bir tanesini gördüğünü, Hz. Âişe de ordunun önünde giden filin sürücüsü ile bakıcısına kör kötürüm bir halde dillerirlerken rastladığını söylemiştir (Fahreddin er-Râzî, XXXII, 97).

Kureys kabilesi, Mekke ve Kâbe için büyük önem taşıyan Fil Vak'ası'nı tarih başlangıcı kabul etmiş ve meydana geldiği yıl "âmü'l-fil" adıyla meşhur olmuştur; ancak bu durum uzun sürmemiştir. Olayın Kureys üzerinde bıraktığı etkinin büyüklüğüne ilk delil, Kur'an-ı Ke-

rîm'in "ashâbü'l-fil" şeklinde adlandırıldığı saldırganları yine Fil adındaki bir sûre ile onlara hatırlatmasıdır. Diğer Arap kabileleri de bu olay sebebiyle Kureys'e saygı duymuşlar ve bunu onlara "ehlül-lah" diyerek belli etmişlerdir; birçok şair ise bu vak'ayla ilgili çeşitli şiirler söylemiştir (İbn Hişâm, I, 57-62).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 41-62; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 90-92; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 10; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 67-69; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Melhas), I, 134-157; Taberî, *Târîḫ* (de Goeje), I, 932-945; a.mlf., *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XXX, 191-197, 303; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, I, 241-293; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXII, 96-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 442-453; Kurtubî, *el-Câmi*³, XX, 187-200; İbn Kesîr, *Tefsîr* (trc. Bekir Karlıḡa — Bedrettin Çetiner), İstanbul 1407/1987, XV, 8657-8681; Âlûsî, *Rûḫu'l-me'ânî*, XXX, 232-237; Eyüb Sabrî Paşa, *Vakıa-i Ashâb-ı Fil*, İstanbul 1301; Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz'i 'Amme*, Kahire 1904, s. 156-158; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 6097-6146; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an* (trc. M. Emin Saraç v.dğr.), İstanbul, ts. (Hikmet Yayınları), XVI, 367-385; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, III, 480-521; M. Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât târîḫiyye mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1400/1980, s. 389-410; Fuâd Ali Rızâ, *Ümmü'l-kurâ, Beyrut 1987*, s. 215-231; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 284-291; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1991, XI, 95-100; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 35-36; R. Strothmann, "San'a", *İA*, X, 179; A. F. L. Beeston, "al-Fil", *EI*² (Fr.), II, 916; Ahmet Lütfi Kazancı, "Ebrehe", *DiA*, X, 79-80; Levent Öztürk, "Etiyopya", a.e., XI, 492.

MUSTAFA FAYDA

FİLÂHA

(bk. ZİRAAT).

FİLÂLİLER

(الفلاليون)

XVII. yüzyıldan
günümüze kadar Fas'ı yöneten
bir İslâm hânedanı.

Aleviyye (Aleviyyün) adıyla da anılan Filâlîler, VII. (XIII.) yüzyılın ortalarında Hicaz'daki Yenbû'dan Sicilmâse'ye göç eden Hasan ed-Dâhil'in soyundan gelmektedir. Hasan ed-Dâhil Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın neslinden olup soyu Fas şeriflerinin önemli bir kolunu meydana getirmektedir. Fazilet ve takvâ sahibi, âlim bir kişi olarak tanınan Hasan ed-Dâhil Şeyh Ebû İbrâhim'in kızı ile evlendi ve Maslah'a yerleşti; 706 veya 707 (1306-1307) yılında vefat edince Sicilmâse'ye defnedildi.

Hasan ed-Dâhil'in ahfâdından Mevlây I. Ali eş-Şerîf, XV. yüzyılda Sebte ve Tanca'da Portekizliler'e karşı yapılan savaşlara katıldı ve hizmetleriyle Filâlî ailelerinin prestijini arttırdı. Ancak bu yıllarda Filâlîler'in belli bir siyasî amacı yoktu. Tâfilâlt bölgesinde önemli bir güç ve nüfuz sahibi olmalarına rağmen Sa'dîler'in son sultanı Ahmed el-Mansûr'un XVII. yüzyılın başında ölümüne kadar idareyi ele geçirme mücadelesine girmediler. XVII. yüzyılın başlarında Filâlîler siyasî faaliyetlere başladıklarında Sûs bölgesi, Batı Sahrâ ve Der'â bölgesi Ebû Hassûn es-Simlâlî'ye bağlı idi. Der'â ve Târûdânt'tan geçen Batı Afrika ticaret yolu da Ebû Hassûn'un kontrolünde bulunuyordu. Fas şehri ve yakınlarındaki Orta Atlas'ın iç kesimlerine kadar olan yerler ise Dilâîler'in elindeydi. Dilâîler ile Sûs bölgesine hâkim olan Simlâlîler birbirine düşmandı. Bunların dışında kırsal kesimde Şeyh A'râs ve Merakeş'te Şebbâne kabilesi etkiliydi. Sebte, Melîle, Cüzürü'l-Ca'feriyye, Arâiş ve Asilâ İspanyollar'ın, Berice de Portekizliler'in elinde bulunuyordu. Bu bölgelerin dışında kalan göçebe kabileler ise siyasî gruplardan güçlü olanın safında yer alıyordu.

Filâlîler 1630'lardan itibaren Şerîf b. Mevlây III. Ali ile siyaset alanına çıktılar ve Güney Fas'ta Sicilmâse, Sûs ve diğer bazı yerlerin yönetimini elinde bulunduran Emîr Ebû Hassûn'a karşı siyasî mücadele başlattılar. Bu mücadele 1045'ten (1635-36) itibaren oğlu Mevlây Muhammed b. Şerîf ile devam etti. Mevlây Muhammed, Ebû Hassûn taraftarlarını 1050 (1640) yılında Sicilmâse'den çıkardı ve orada otoritesini kurdu. Halktan görmüş olduğu destek sayesinde Ebû Hassûn kuvvetlerini Der'â'dan ve çevresindeki Sahrâ'dan da çıkarmayı başardı. Fakat Fas ve yöresine hükmeden Dilâîler Mevlây Muhammed'in Fas'a hücum etmesinden korktular ve Sicilmâse çevresindeki bazı noktalara birlikler yerleştirerek Melviyye vadisine doğru çekildiler. 1056 (1646) yılındaki Kâa Savaşı'nda Mevlây Muhammed'in kuvvetlerini hezimete uğratarak Muhammed el-Hâc liderliğinde Sicilmâse şehrine girdiler. Ancak 1059'da (1649) Mevlây Muhammed Fas halkının zimnî biatını aldı. Böylece Fas'ın çevresinde Filâlîler'le Dilâîler arasında savaşlar başladı. Bu arada Mevlây Muhammed ile kardeşi Reşîd arasında çatışmaya varan anlaşmazlıklar çıktı ve 1664'te Reşîd'in galibiyetiyle sonuçlandı.